

«КАЗКА ПРО РИБАКА Й РИБКУ», АБО ФЕНОМЕНОЛОГІЯ МРІЙ ПІДЛІТКОВОЇ МОЛОДІ

Олександр Зубарев

Кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 6, 61022, Україна, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0825-2360>, e-mail: alexandr.zubarev@karazin.ua.

Юлія Сорока

Докторка соціологічних наук, професорка кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 6, 61022, Україна, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4158-1636>, e-mail: yuliya.soroka@karazin.ua.

Олена Ситник

Студентка магістратури соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 6, 61022, Україна

У статті аналізуються мрії підліткової молоді як соціальний феномен. Підкреслюється, що актуальність дослідження пов'язана з перехідністю, нестійкістю соціальної позиції підлітків як соціально-демографічної групи, що зумовлює специфіку їхніх життєвих стратегій та проєктів, яка, в тому числі, знаходить свій прояв у мріях. Зазначається, що теоретичною базою публікації є засадничі концепції феноменологічної методології. Акцентується на тому, що феноменологічна соціологія реабілітує мрію як предмет соціологічного дослідження, розглядаючи її як одну з кінцевих царин значень у межах життєвого світу особистості, яку можна віднести до світів фантазії та уяви. Аналізується емпіричний матеріал для осмислення мрій сучасних підлітків, зокрема результати кількісного соціологічного дослідження, здійсненого кафедрою соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серед підліткової молоді Харкова та харківської області в 2013 році. Наводяться результати контент-аналізу відповідей школярів на відкрите питання про те, щоб вони забажали від золотої рибки, якби вона погодилася виконати три їхні бажання. Підкреслюється, що отримані завдяки цьому методу дані дозволили виокремити сім груп відповідей школярів: «життєві орієнтири», «життєві стратегії», «значущі ресурси», «стосунки з іншими», «надприродне», «персональні бажання», «комбіновані бажання». Зазначається, що серед життєвих орієнтирів у школярів на першому місці «здоров'я», серед життєвих стратегій – «освіта», а серед ресурсів – «гроші». Особлива увага приділяється групі бажань «надприродне», що найбільш яскраво демонструє сутність мріяння, яке хоча й відірване від реальності життя, проте виражає глибинні екзистенційні бажання підлітків. Презентуються результати дослідження, які свідчать про вагомий роль рідних і близьких у життєвому світі підлітків, яка не тільки значима, але й усвідомлюється ними. Підкреслюється, що отримані дані можна інтерпретувати по-різному, в тому числі як вираз життєвих орієнтирів підлітків, їхніх життєвих стратегій, життєвих планів уявлень про майбутнє, тобто використовуючи концепти, які є більш традиційними для соціології. Визначається необхідність подальших досліджень у цій царині.

Ключові слова: підліткова молодь, життєві стратегії, життєві орієнтири, феноменологія мрій, контент-аналіз.

«Із запровадженням принципу реальності один із видів когнітивної діяльності відколовся: не беручи участь у впливі на дійсність, що її випробовує, він залишився підпорядкованим тільки принципу задоволення. Цьому акту фантазування, який бере свій початок у дитячій грі, а пізніше переходить у мріяння, чужа турбота про зв'язки з реальними об'єктами».

Фрейд З. «Два принципи психічного функціонування».

Постановка проблеми

Підлітки як суб'єкт суспільних відносин відрізняються особливим характером життєвих стратегій, що зумовлюється перехідністю та нестійкістю їхнього соціального положення, позиції, яку вони займають, непостійністю усвідомлюваних зразків поведінки, що викликає протиріччя між соціально бажаними та реальними результатами соціалізації цієї соціально-демографічної групи. Зазначене вище становить онтологічний бік проблемної ситуації, яка зумовила необхідність здійсненої нами соціологічної розвідки та потребує вивчення. Дослідження життєвих стратегій та планів підлітків, що певною мірою знаходять вияв у їхніх мріях про майбутнє, є також надзвичайно актуальним з гносеологічної точки зору, оскільки дозволяє поглибити знання щодо процесу входження підлітків у доросле життя в суспільстві, що трансформується, зокрема щодо тих чинників, які можуть сприяти або гальмувати перебіг цих процесів.

Ступінь розробленості проблеми

Проблематика життєвих стратегій, планів, орієнтирів молодого покоління є досить розробленою в соціології та досліджувалася такими вченими, як А. Волокитіна [1], Н. Головатий [2], Є. Головаха [3], Г. Єльнікова та Ш. Алієв [4], О. Злобіна [5], Ю. Зубок та В. Чупров [6], Н. Осмачко [7], Л. Сокур'янська [8], [9], І. Шепеленко [10] та інші.

На думку А. Волокитіної, наявність життєвих стратегій у молоді є свідченням її соціально-психологічної зрілості, здатності вирішувати протиріччя, що виникають на життєвому шляху. Іншими словами, життєві стратегії безпосередньо пов'язані з механізмом самовизначення молоді [1, с. 217].

Як відмічають Ю. Зубок та В. Чупров, положення суб'єкта, що перебуває на стадії транзиції, зокрема переходу до дорослого стану, надає соціальному статусу та цінніс-

ним зразкам молоді перехідний, незавершений характер, знаходить своє відображення у маргінальності, лабільності та екстремальності свідомості, а також у високому ступені ризику. Перехідність, нестійкість та маргінальність соціальних статусів та життєвих позицій підлітків впливають на формування їхніх життєвих стратегій [6].

І. Шепеленко підкреслює, що життєві стратегії молоді, з одного боку, перебувають під впливом трансформаційних процесів у суспільстві, з іншого – певною мірою впливають на хід та результати цих процесів [10, с. 61]. З цим можна погодитися, адже в будь-якому суспільстві саме молодь виступає основним суб'єктом суспільних змін.

Такої ж думки дотримується Н. Осмачко, яка зазначає, що соціальні зміни в значній мірі зачіпають покоління молодих людей, перед якими стоїть комплексна проблема життєвого самовизначення. Від того, яким чином вирішує цю проблему молодь, залежить сьогодення і більшою мірою майбутнє суспільства [7].

Безперечно, формування життєвих стратегій підлітків безпосередньо пов'язане не тільки з глобальними суспільними трансформаціями, але й з їхнім життєвим досвідом. Так, М. Головатий стверджує: «Життєві плани та життєві стратегії молодої людини зумовлені відображенням у її свідомості конкретного суспільного буття на підставі отриманого життєвого досвіду» [2, с. 50].

Цікавим є підхід Г. Єльнікової та Ш. Алієва, які виокремлюють макро- і мезофактори життєвих стратегій молоді, що є соціокультурними за своєю суттю та включають у себе, з одного боку, ті життєві задачі, що характерні кожній людині – здоров'я, особисте щастя, матеріальне благополуччя, а з іншого боку, їхню динаміку та співвідношення у конкретний період розвитку соціуму, а також конкретній соціально-економічній і соціокультурній ситуації у межах певного регіону, тобто у зв'язку з конкретним місцем проживання [4].

Є. Головаха, досліджуючи життєві перспективи і ціннісні орієнтації особистості, робить висновок, що вже до 14-15 років у людини сформовані уявлення про порівняно віддалене майбутнє у професійній, сімейній та інших сферах життєдіяльності. Ці уявлення включають життєві домагання, узгоджені з певними термінами їхньої реалізації [3, с. 168], тобто автор підкреслює наявність у підлітків життєвих стратегій.

На думку Л. Сокурянської, можна виокремити такі фактори життєвих стратегій, як матеріальне положення, культурний капітал сім'ї, соціально-економічний стан країни, регіон проживання у поєднанні з процесами трансформації ціннісної свідомості особистості, її самосприйняття, оцінок оточуючих людей, соціального та психологічного відчуття й емоційної сфери [8, с. 449].

Автори колективної монографії «Підліток у великому місті» зазначають, що соціальне самовизначення підлітків є процесом, у якому насамперед відбувається визначення життєвої стратегії. На їхню думку, мобільність у пошуках себе як якості, що притаманна сучасній молоді, зумовлена як віковими особливостями даної соціально-демографічної групи, так і реальною соціальною практикою [9]. Слід підкреслити, що в дослідженні, яке було реалізоване кафедрою соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна ще в 1999 році, та покладене в основу згаданої вище монографії, вперше було використане проєктивне запитання про бажання золотий рибці.

Серед емпіричних студій з обраної нами проблематики варто також пригадати дослідження життєвих стратегій випускників середньої школи, що було проведене ІС НАН України та інститутом педагогіки НАПН України в 2011 р. під керівництвом О. Злобіної [5, с. 281]. Автори дослідження поставили випускникам питання: «Чи є у Вас головна мрія Вашого життя?», відповідь на яке можна розглядати як один із показників життєвої стратегії особистості. Ствердна відповідь на це питання, на їхню думку, вказує на спрямованість життєвої стратегії, подальше підпорядкування життєвої активності її реалізації, імовірну побудову ієрархії цілей та планів, вершиною яких виступатиме досягнення основної життєвої мети [5, с. 281].

Якщо звернутися до робіт вітчизняних соціологів, які побачили світ в останні

роки, то можна зазначити чимало публікацій з проблематики цінностей, життєвих та освітніх планів, бачення життєвого успіху, перспектив та ризиків реалізації життєвих стратегій підліткової молоді українського пограниччя (див.: [11, 12, 13]), динаміки ціннісних орієнтацій студентської та шкільної молоді [14], дозвіллевих практик молоді пограниччя Центральної та Східної Європи [15]; національних та регіональних особливостей різноманітних аспектів життєдіяльності підліткової молоді [16, 17].

Отже, здійснений нами огляд публікацій та досліджень, проведених серед підліткової молоді, засвідчив, що, попри велику кількість означених досліджень, серед них вкрай мало таких, в яких би аналізувалась обрана нами проблематика. Тим не менш ми впевнені, що дослідження мрій має певний евристичний потенціал для соціологічного осмислення життєвих стратегій підлітків. Проте їхні мрії розглядають, як правило, побіжно, при дослідженні інших питань, не кажучи вже про невизначеність методології та методів аналізу цього феномену. Питання, які перші приходять на думку: яку методологію використовувати, аналізуючи такі специфічні феномени свідомості, як мрії? Які методи при цьому застосовувати – якісні чи кількісні? Дослідження, зазначені нами вище, як ми вже зазначали не дають на них відповіді.

З огляду на це, *метою даною статті* є визначення евристичних можливостей феноменологічної методології та контент-аналізу в побудові емпіричної типології мрій підліткової молоді.

Реалізуючи цю мету, ще раз підкреслимо, що мрія як соціальний феномен зрідка потрапляють у коло інтересів соціологів, адже згідно загальноприйнятого уявлення це дещо повністю відірване від реальності повсякденного життя, ілюзорне й аморфне, а отже, таке, що інтересу для дослідників не становить. Однак феноменологічна соціологія, яка ставить собі за мету розкрити основи соціальності шляхом демонстрації різноманітних тверджень «здорового глузду», реабілітує мрії та їхні соціальні функції, осмислюючи їх як одну з кінцевих царин значень у горизонті життєвого світу, специфічний когнітивний стиль якої дозволяє віднести мрії до групи світів фантазії та уяви [18, с. 434].

Так, звісно, когнітивний стиль світу мрій істотно відрізняється від когнітивного сти-

лю світу повсякденного життя. У світі мрій у нас немає необхідності вступати в конфронтацію або компроміс із соціальним оточенням для реалізації своїх проєктів; ми можемо не вибирати з наявної обмеженої кількості альтернатив, що неминуче в житті, а якщо вибираємо, то цей вибір неостаточний і його легко скасувати. Мрії надають нові опції свободи, недоступні в повсякденному світі, який із неминучістю є інтерсуб'єктивним світом, структурованим кайданами часу та простору. І, тим не менш, мрії можуть впливати на повсякдення.

Якщо мрії і не мають предикації існування, то, без сумніву, можуть отримати предикацію реальності. Нехай млини, на які ополчився хитромудрий ідальго Дон Кіхот, і не були велетнями насправді, однак сприйняті таким чином, вони стали достатнім приводом для нерівного бою, який призвів до цілковито реальних змін у повсякденному світі, – як-то зламанний спис і остовпівий від такого несподіваного повороту подій Санчо Панса. У цій художній події мрія Дон-Кіхота про лицарську звитягу й славу втілилася в реальності повсякденного життя ось таким курйозним чином¹ Ще одним вагомим аргументом на користь соціологічного дослідження мрій є те, що вони за визначенням концентрують у собі щось найбільш важливе для особистості в її баченні свого життя, життя друзів, близьких, рідних або навіть цілої країни, світу. Мрія не може бути нерелевантною, інакше це вже не мрія. І, що не менш важливо, суб'єктом і об'єктом мрії завжди є ми самі. Так, звичайно, мріяти можна й про щось або когось іншого, можна нестримно бажати щастя іншій людині, але все одно мрія завжди розміщена в перспективі життя того, хто мріє.

Соціологічно осмислити мрії сучасних підлітків нам дозволяють результати дослідження проблем життєдіяльності підлітків Харкова та області, проведеного кафедрою соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна в 2013 році. В рамках дослідження було опитано 1909 учнів 7-х, 10-х та 11-х класів, серед яких 986 школярів Харкова й 923 школярів області, із них по місту – 530 дівчат та 456 юнаків, по області – 543 та 380, відпо-

відно. У цьому нашому дослідженні нами були використані проєктивні ситуації, які виходять за межі чітко структурованого об'єктивного світу. Саме таким було питання: «Уяви собі, що золота рибка погодилася виконати три твоїх бажання, щоб ти попросив (-ла) у неї? Відповідаючи на нього, наші респонденти могли максимально вільно й широко висловити свої мрії та уявлення про майбутнє. Отримані в результаті дослідження неструктуровані якісні дані можна інтерпретувати по-різному, в тому числі як вираз життєвих орієнтирів підлітків, їхніх життєвих стратегій.

У цьому контексті зазначимо, що життєві стратегії є сукупністю принципів, настанов особистості, які зумовлюють найбільш загальний план її поведінки, спрямованої на досягнення певного соціального статусу, реалізації соціальної ролі. На думку Л. Сокурянської, основою життєвих стратегій як важливої складової внутрішнього світу особистості є її цінності та ідеали [9, с. 79]. З погляду Л. Костюченко та Ю. Резника стратегія життя – це соціокультурно зумовлена система орієнтування та конструювання майбутнього життя, що прийнята особистістю на довготривалу перспективу. В основі побудови життєвих стратегій лежить пошук відповідності типу особистості способу життя. Передумовою побудови стратегії життя є активність, яка визначає міру відповідності та балансу між бажаним і необхідним, особистим і соціальним [19, с. 185]. Стратегія життя полягає в способах зміни, перетворення умов і ситуацій життя відповідно до цінностей особистості. У вузькому значенні під стратегіями розуміють стійку сукупність перспективних орієнтацій щодо свого індивідуального життя, локалізованих у свідомості особистості, що трансформуються в систему її поведінкової активності [19, с. 181].

Звернемось до результату проведеного нами дослідження. Завдяки йому ми отримали 4242 «бажання» школярів, адресованих казковій «золотій рибці» (2008 бажань від учнів шкіл Харкова й 2234 бажання від учнів шкіл Харківської області). Зазначимо, що кожному школяреві було запропоновано написати три бажання. Текстовий формат отриманого матеріалу, його смислова структура, що виявляє схожі інтенції школярів, підштовхнули нас до використання процедури контент-аналізу, відпо-

¹ Цей сюжет вперше феноменологічно інтерпретував А. Шюц [18, с. 430-431].

відно до якої нами були виділені одиниці аналізу, що представляють собою загальні категорії, до яких можна віднести ті чи інші бажання школярів, і одиниці рахунку – власне «бажання» респондентів у їхньому авторському формулюванні. Одиниці аналізу «благополуччя», наприклад, відповідають такі одиниці рахунку – індикатори, що емпірично фіксуються: «добре жити», «щоб все було добре», «життя без проблем», «щоб не було проблем» тощо.

Перша виділена нами група відповідей, що включає в себе найбільш загальні *життєві орієнтири*, дає можливість скласти уявлення про ті сторони життя школярів, які є для них безсумнівно значущими. У цій групі за категоріями були розподілені 1036 відповідей респондентів (24% до всіх висловлених бажань), з яких 402 відповіді школярів міста (20% до всіх відповідей у місті) і 634 відповіді школярів області (29% до всіх відповідей в області). З'ясувалося, що в рамках виділеної групи відповідей найбільш часто школярі просять «золоту рибку» про *власне здоров'я*, причому як школярі міста (108 відповідей, 5% до всіх відповідей у місті), так і школярі області (327 відповідей, 15% до всіх відповідей в області). Можливо, що явна перевага прохань такого характеру у школярів області свідчить про більшу традиційність їхніх поглядів, прихильність більш традиційній системі цінностей. Втім, не завжди такого роду бажання є проекцією ціннісних диспозицій особистості, деколи вони є наслідком тієї біографічної ситуації, в якій опинився підліток. Такі формулювання прохань про здоров'я, як, наприклад, «щоб вилікуватися», «щоб мене ніколи не турбувало серце», «щоб вилікуватися від діабету» й тому подібні, виражають, скоріше, унікальність життєвої ситуації, що актуалізує цінність здоров'я для школяра і, можливо, стратегії його досягнення.

Друге місце за частотою серед бажань школярів області займає *бажання власного щастя* (118 відповідей, 5,2% до всіх в області), у понятті якого, ймовірно, акумулюється все найсвітліше, що уявляє людина в якості можливого у своєму житті. У школярів міста на другому місці *бажання створити власну сім'ю*, що було сформульоване у 82 відповідях респондентів (4% до всіх у місті). Цілком передбачувано, що на третьому місці у школярів міста – *власне щастя*, що знайшло

відображення у 73 відповідях, а у школярів області – *сім'я*, про яку йдеться у 72 відповідях учнів. Четверте рангове місце в першій групі як у школярів міста, так і в школярів області займає «*благополуччя*» (47 і 60 відповідей, відповідно). Хоча, як ми побачимо далі, здоров'я значно більш релевантне для школярів, оскільки треба враховувати те, що підлітки досить часто просили «золоту рибку» не тільки про власне здоров'я, а й про здоров'я близьких і рідних людей. Крім того, були виділені й інші категорії аналізу, котрі статистично не значимі в загальному масиві даних, хоча й мають певну цінність із змістовної точки зору. За результатами аналізу відповідей школярів міста ми виділили такі категорії, як «самореалізація» (16 відповідей), «задоволення» (7), області – «стосунки» (14), «знання, освіченість» (9), «справедливість» (7) та інші.

Другу виділену нами групу ми назвали «*життєві стратегії*». Вона включає в себе ті відповіді респондентів, у формулюванні яких присутня вказівка на діяльність з метою досягнення певних життєвих цілей. Ця група об'єднує 637 відповідей респондентів (15% до всіх відповідей), серед яких 257 відповідей школярів міста (12,7% до всіх у місті) й 380 відповідей школярів області (17% до всіх в області).

Аналіз даної групи категорій дозволяє відзначити важливу роль *освіти* для підлітків, яка, ймовірно, мислиться як один із найбільш ефективних і доступних шляхів підвищення власного соціального статусу. У число індикаторів для даної категорії потрапили не тільки такі, як «освіта», «гарна освіта», «шанс вступити до НУА», «бюджетне місце у ВНЗ, про який мрію», але й ті, що виражають важливість для підлітка тих чи інших переломних моментів у русі освітньою драбиною, наприклад, «здати ЗНО», «здати добре екзамени й перейти до 10-го класу», «здати ЗНО на гарні оцінки й вступити на бюджет» та інші. У 115 бажаннях, висловлених «золотій рибці», учні шкіл Харкова відзначили саме освіту (6% до всіх у місті); серед учнів області цей показник ще вище й становить 190 відповідей (8,5% до всіх в області). Цікаво, що така категорія, як «знання, освіченість» значно поступилася «освіті». Так, у цілому за масивом бажання багато знати, бути освіченим зустрічається всього лише в 13 відповідях респондентів.

На другому місці за частотою в групі «життєві стратегії» опинилися бажання школярів, які пов'язані з майбутньою *роботою, успішною кар'єрою*, що характерно як для учнів міських шкіл, так і для учнів шкіл області. Ми виявили такі бажання школярів (і це, безумовно, багато про що говорить), як, наприклад, «*хочу мати гарну роботу*», «*влаштуватися на роботу*», «*щоб у мене була постійна робота, де я б заробляв 15000 на місяць*», «*знайти високооплачувану роботу до душі, яка приносить користь суспільству*» тощо. У цілому, кар'єра й робота актуалізуються у 58 відповідях школярів міста та 49 відповідях учнів області. Третє місце в рейтингу бажань, висловлених «золотій рибці», у школярів міста займає «*від'їзд за кордон*», прагнення до якого можна розглядати як специфічну життєву стратегію, котра спрямовує й підпорядковує часом все життя. Америка, Балі, Канарські острови, Мальдіви й Південна Корея – ось далеко не повний перелік місць бажаного проживання деяких школярів Харкова. А ось в учнів області на третьому ранговому місці *професія*, бажання отримати яку в майбутньому конкретизувалося в 41 відповіді на поставлене запитання, серед яких неодноразово зустрічалися різноманітні варіації бажання «*стати футболістом*», а також більш оригінальні: «*працювати в міліції*», «*стати екологом*» і навіть «*стати швачкою, бухгалтером*», що належить одній з учениць обласної школи.

У місті в групі відповідей, що відображають життєві стратегії підлітків, значно менше були представлені: «професія» (17), «подорожі» (12); в області – «зарубіжжя» (18), «подорожі» (18). Зауважимо, що «творчість» майже не фігурувала у відповідях респондентів, хоча ми передбачили, що це буде однією з важливих життєвих стратегій опитаних нами підлітків.

Третя група бажань була названа нами «*значущі ресурси*». Вона включає в себе ті об'єкти, які, на погляд школярів, можуть бути, в першу чергу, використані для досягнення тих чи інших життєвих цілей. Цю групу склали 1034 відповіді респондентів (24 % до всіх відповідей), серед яких 500 бажань школярів міста та 534 бажання школярів області. З'ясувалося, що в проєктивній ситуації зустрічі із «золотою рибкою» школярі найчастіше побажали б *грошей*. Так, серед відповідей учнів міських шкіл

283 відповіді (14% до всіх у місті) пов'язані з бажанням мати багатство в тій чи іншій формі: «*мільйон доларів*», «*банківський рахунок на велику суму*», «*безперервний потік грошей у мій гаманець*» і т. д. Серед школярів області ця цифра дещо більше й складає 332 відповіді (15% до всіх в області).

Другим за значимістю ресурсом для школярів і Харкова, і області виявилися *речі*, майно. Серед відповідей міських школярів 121 (6% до всіх у місті) відображає бажання отримати ті чи інші цілком конкретні «речі»: «*власний острів*», «*великий замиський будинок*», «*квартиру*», «*власний вертоліт*», «*машину*», «*велосипед*», «*гітару*», «*комп'ютер*», «*планшет*», «*айфон*» і т. д. Так само різноманітно представлена ця категорія і у відповідях учнів шкіл області, серед яких 136 відповідей (6,1% до всіх в області) містять прохання про «речі», починаючи від «*усієї планети*» й закінчуючи «*новими бутсами*».

Третім за значущістю ресурсом для школярів виявився «*успіх*», який можна розуміти як певний символічний ресурс. «Успіх» фігурує в 39 відповідях школярів міста та 29 відповідях школярів області. Досить часто ми зустрічали уточнення щодо того, в якій саме області школяр хоче досягти успіху, наприклад: «*Хочу стати чемпіонкою світу з плавання в ластах*». До речі, саме про спорт найчастіше йшлося в розгорнутих відповідях.

Четвертим і п'ятим за значущістю ресурсом в уявленнях школярів є *бажані якості характеру й бажані фізичні якості*, відповідно. Вказівка на бажані якості характеру присутня в 36 відповідях школярів міста та 23 відповідях школярів області. Варто зазначити, що найчастіше зустрічалося бажання «стати розумнішим». Бажання отримати певні зовнішні фізичні якості не так часто фігурувало у відповідях респондентів, як можна було припустити: лише в 21 відповіді школярів міста й в 17 – школярів області. Виявилось, що «*схуднути й ніколи не повнішати*» – далеко не те, що в більшості випадків попросили б респонденти у «золотої рибки».

Четверта група категорій, яка була нами позначена як «*стосунки з іншими*», видається однією з найбільш важливих, оскільки в контексті нашого дослідження має значення не тільки те, що попросили підлітки

у казкової «золотої рибки», але також і те, кому ці бажання адресовані, кому повинні принести користь. Це може бути сам підліток, бажати можна самому собі. Такі бажання переважають у структурі прохань наших респондентів, адресованих «золотій рибці». Але це можуть бути й інші люди: по-перше, батьки, родичі, друзі – ті близькі, піклуючись про яких можна забути про самого себе. Може бути й більш широке соціальне оточення: суспільство й світ у цілому, всі люди. Ми отримали, таким чином, своєрідний розподіл бажань підлітків, висловлених «золотій рибці», відповідно їхній актуальній соціальній структурі, у центрі якої знаходиться сам підліток, трохи далі – близькі, а ще далі – суспільство й людство в цілому. Втім, це досить узагальнена картина, яка може виявитися дзеркально протилежною.

Дану групу бажань склали 982 відповіді (22% до всіх відповідей), серед яких 478 бажань школярів міста (24% до всіх у місті) і 450 бажань школярів області (20% до всіх в області). Досить часто підлітки бажають щось *своїм близьким (батькам, родичам, друзям)*. Так, учні міста висловили 184 таких побажань (9% до всіх у місті), приблизно стільки побажань близьким людям висловили учні області (185 відповідей, 9% до всіх в області). Бажання, адресовані школярами *всім людям, людству в цілому*, знайшли своє відображення в 118 відповідях учнів міських шкіл (6% до всіх у місті) і 109 відповідях учнів обласних шкіл (5% до всіх в області). Своєму *суспільству, країні, Україні* присвячують свої бажання учні значно рідше: 17 відповідей школярів міста, загальний тон яких складають бажання: *«стабільність в Україні», «вихід України на новий економічний і політичний рівень», «кращого життя в країні», і 21 відповідь школярів області, в цілому співзвучних тону відповідей їхніх міських «колег»*. Особливу категорію складають відповіді, в яких респонденти бажають щось *собі та іншим одночасно*. Серед відповідей школярів міста таку форму мають 52 (2,6% до всіх у місті), а серед відповідей, даних школярами області, – 42 (2% до всіх в області). Таким чином, передбачувана система релевантності в життєвому світі підлітка відтворюється в структурі їхніх бажань не повністю. Так, логічно було б припустити, що побажання на адресу України школярі будуть

висловлювати частіше, ніж світу й людям у цілому, оскільки в Україні вони живуть, її проблеми безпосередньо зачіпають підлітків. Однак це не так: стан світу значно більше актуалізовано у відповідях школярів, ніж стан українського суспільства.

Хоча, безумовно, важлива не стільки тематична структура, скільки зміст відповідей. Батьки й близькі, як ми вже відзначали, займають важливе місце в життєвому світі підлітка. І головне, що бажають школярі своїм батькам і близьким, – це здоров'я. Так, частота відповідей школярів міста, що підпадають під категорії «здоров я собі та рідним» і «здоров я рідним і близьким», становить 108 (5,3% до відповідей у місті), а школярів області – 149 (7% до відповідей в області), що досить-таки багато. Ми зустрічаємо тут типові формулювання цього бажання, які по суті, збігаються з виділеними категоріями аналізу: *«здоров я батькам, близьким, друзям», «здоров я для рідних і для себе»* (таких бажань більшість), а також більш особисті: *«вилікувати бабусю», «щоб мама була здорова», «щоб маленький брат був здоровий», «щоб мама довго жила»,* що відображають індивідуальні обставини життєвого світу підлітка.

Окремо слід сказати про **любов** як специфічний принцип побудови стосунків з іншою людиною й пошук цих стосунків. Серед відповідей школярів міста бажання любові знайшло своє вираження в 70 з них (3,4% до відповідей у місті), серед відповідей школярів області й того менше – у 48 випадках. Як правило, школярі висловлювали своє бажання досить лаконічно: *«любов», поем про кохання ми не виявили*. Втім, були й більш розгорнуті відповіді, наприклад: *«Знайти в цьому житті людину, яка б розвивалася разом зі мною й була опорою в будь-яких життєвих ситуаціях»* (тут ми зустрічаємося не тільки з бажанням любити, але й зі змістовною характеристикою того, що саме підліток під цим розуміє). Як бачимо, у цій цитаті присутні дві важливі конотації любові – спільний розвиток і підтримка.

Особливу групу складають відповіді респондентів, об'єднані назвою *«надприродне»*. Сюди увійшли ті прохання школярів «золотій рибці», які самі по собі належать до світу казки, віртуального світу, хоча це й не означає, що вони позбавлені серйознос-

ті. Всього таких бажань ми нарахували 311 (7 % до всіх за масивом). Серед відповідей школярів міста до даної категорії були віднесені 203 відповіді (10 % до всіх у місті), а серед школярів області – 108 відповідей (5 % до всіх в області). Як підкатегорії в даній групі виділені, по-перше, *бажання безсмертя*: власного безсмертя («вічного життя», «жити вічно», «щоб я ніколи не вмирав» і т. д.), безсмертя свого й рідних («вічне життя родичів і моє»), безсмертя рідних і близьких («безсмертя батькам», «щоб мої близькі жили вічно»), безсмертя всім людям («щоб всі були безсмертні», «безкінечне життя людей»). По-друге, *маніпуляції з часом* («повернути час назад, щоб виправити помилки», «зупинити час»), по-третє, різноманітні способи *збільшення кількості бажань* («багато бажань», «багато золотих рибок») і, по-четверте, *суперздібності* («стати чарівником», «вміти виконувати бажання», «я хочу стати мисливцем на демонів», «вміти читати думки»). З одного боку, ці прохання можуть свідчити про несерйозність школярів, що відповідали на це питання, і тоді можна говорити про те, що учні області поставилися до поставленої перед ними задачі з більшою відповідальністю. З іншого боку, можна розглядати ці відповіді як цілком реальний (у тому сенсі, що дійсний та дієвий), але такий, що, як правило, не фіксується масовими опитуваннями, феномен.

Групу «персональні бажання» склали специфічні бажання, пов'язані з індивідуальними життєвими ситуаціями підлітків. В основному це бажання, які зустрічаються у вибірці не більше одного-двох разів. Серед відповідей школярів «персональних» було 157 (близько 4% до всіх), серед яких 87 відповідей школярів міста та 70 відповідей школярів області. В якості прикладів «персональних бажань» учнів можна навести такі: «побувати на військовій базі», «не ходити в школу», «багато грати на комп'ютері», але є й більш серйозні, наприклад: «вміння передбачити і розрізнати брехню», «тверезо дивитися на життя», «стати людиною». Можна виділити також альтруїстичні бажання: «віддав би кому-небудь», «щоб легше вирішувалися проблеми людей», а також бажання, що стосуються як відомих, так і невідомих особистостей: «щоб Курт Кобейн відродився», «щоб до мене приїхав Деніс Мітін» і тому подібні.

Зустрічалися і такі прохання: «відкласти на чорний день», «мішок картоплі» тощо.

На відміну від «персональних» у групу «комбіновані бажання» (125 відповідей, близько 3 % до всіх) потрапили ті бажання школярів, які містять у собі кілька бажань одночасно й саме через цю причину не могли бути однозначно класифіковані.

Висновки

Таким чином, контент-аналіз відповідей на відкрите питання анкети про бажання «золотій рибці» дозволив нам виявити структуру отриманих даних, класифікувати відповіді респондентів за категоріями, спростивши тим самим процедуру їх кількісного та якісного аналізу. На наш погляд, варто звернути особливу увагу на групу відповідей «надприродне». Можливо, кількість бажань, які були згодом віднесені до цієї групи, була б значно менша, якби саме питання не переводило респондента з плану реальності в план казки, вигадки, де багато, якщо не все, виявляється можливим. Однак у цьому є і позитивна сторона, адже ми отримали багато матеріалу з міфологічного мислення, яке актуалізується у взаємодії з казковим матеріалом.

Отже, серед життєвих орієнтирів на першому місці «здоров'я» (10% до всіх), серед життєвих стратегій – «освіта» (7% до всіх), серед ресурсів – «гроші» (15% до всіх). Якою мірою несподіваними (особливо на тлі уявлень старшого покоління про байдуже, неповажне й навіть негативне ставлення до себе з боку підлітків) можна вважати дані, що свідчать про роль рідних і близьких у життєвому світі школярів, яка не тільки значима, але і, як засвідчують результати, усвідомлюється ними. Приблизно 11 % прохань підлітків виявилися пов'язані в тому чи іншому контексті з рідними й близькими, що, як видається, зайвий раз свідчить про те, що сім'я, найближчі родичі все ще залишаються головними суб'єктами соціалізації особистості, що формується.

Таким чином, феноменологічна методологія з її увагою до феноменів свідомості, життєвого світу, суб'єктивності реабілітує мрію як предмет теоретичного та емпіричного соціологічного дослідження. Мрія вже не здається чимось не вартим уваги, але може бути концептуалізована як один з вузлових моментів системи релевантності її суб'єкта. Безперечно, особливе місце мрії

мають для молоді, яка переживає стан до-рослішання, відкриття нових соціальних горизонтів, ще невідомого, а де невідоме – там і мрії. Виходячи з цього, вважаємо за необхідне підкреслити важливість подаль-ших досліджень у цій царині з використан-

ням проєктивних запитань, зокрема «про-хання до золотої рибки». Методом аналізу отриманих результатів може бути контент-аналіз, який, як ми довели, відкриває ши-рокі можливості інтерпретації одержаної соціологічної інформації.

Список літератури

1. Волокитина А. Жизненные стратегии молодежи в условиях профессионального выбора. Социология и жизнь. 2010. № 4. С. 216–221.
2. Головатый Н. Социология молодежи: Курс лекций. К.: МАУП, 1999. 224 с.
3. Головаха Е. И. Жизненные перспективы и ценностные ориентации личности. Психология личности в трудах отечественных психологов. СПб., 2001. 279 с. URL: https://bookap.info/genpsy/kulikov_psihologiya_lichnosti_v_trudah_otechestvennyh_psihologov/gl37_shtm (дата звернення: 4.06.2021)
4. Ельникова Г., Алиев Ш. Фактор микросреды в жизненных стратегиях молодежи. Наука и практика. 2012. URL: <http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/pages/view/575>
5. Соціальна регуляція поведінки в умовах суспільної нестабільності. Колективна монографія / за ред. О. Злобіної. К.: Інститут соціології НАН України, 2013. 320 с.
6. Зубок Ю. А., Чупров В. И. Социальная регуляция в условиях неопределенности. Теоретические и практические аспекты в исследовании молодежи. М.: Academia. 2008.
7. Осмачко Н. В. Жизненные стратегии личности в системе понятийного аппарата социологии жизни. Вологодские чтения. 2001. №21. С. 22–24.
8. Сокурянская Л. Г. Новое поколение: надежды, цели, идеалы. Двадцать лет спустя. Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. Випуск 19. С. 448–459.
9. Підліток у великому місті: фактори та механізми соціалізації : колективна монографія / за ред. Л. Г. Сокурянської. Х.: Видавничий центр ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2000. 207 с.
10. Шепеленко І. П. Життєві стратегії студентської молоді в умовах сучасного українського суспільства. Український соціум. 2006. № 1. С. 60–64.
11. Sokuryanska Ludmila, Shchudlo Svitlana. Youth of the Ukrainian borderland in the transition to the knowledge society: values, educational plans, visions of life success. Media i Społeczność. 2018. № 9. Pp. 91–107.
12. Сокурянська Л. Г., Щудло С. А. Підлітки в пограничному просторі: ціннісні орієнтації та життєві плани. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2017. №4. С. 53–67.
13. Сокурянська Л. Г., Щудло С. А. Шкільна молодь українського пограниччя: перспективи та ризики реалізації життєвих стратегій. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства : методологія, теорія, методи». Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. Вип. 38. С. 35–40.
14. Сокурянська Л. Г. Динаміка ціннісних орієнтацій студентської та шкільної молоді України : від цінностей радянських до європейських. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства : методологія, теорія, методи». Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. Вип. 37. С. 213–221.
15. Sokuryanska L., Agamiryan L. Practices of leisure of teenage youth of Central and Eastern Europe's borderlands as a space of their value preferences realization. Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies. 2016. №2(6). Pp. 51–65. URL: <http://www.youthjournal.eu/Youth%20Yournal%206-2016-3.pdf>
16. Сокурянская Л. Г. Ценностные ориентации подростковой молодежи пограничья Центральной и Восточной Европы (по результатам международного исследования). Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. Випуск 21. С. 251–258.
17. Сокурянська Л. Г. Ціннісні преференції підлітків Харківщини : динаміка та фактори актуалізації. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства : методологія, теорія, методи». Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. №1101. 2014. С. 224–229.
18. Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. 1056 с.
19. Костюченко Л. Г., Резник Ю. М. Введение в теорию личности: социокультурный подход: учебное пособие для вузов. М.: Независимый институт гражданского общества, 2003. 272 с.

References

1. Volokina, A. (2010) "Life strategies of youth in the context of professional choice" *Sociology and life*, 4. Pp. 216–221 [in Russian]
2. Golovaty, N. (1999) *Sociology of youth: course of lectures*. Kyiv: MAUP [in Russian]
3. Golovakha, E. I. (2001) "Life prospects and value orientations of personality" *Psychology of personality in the works of Russian psychologists* [Online] Available at: https://bookap.info/genpsy/kulikov_psihologiya_lichnosti_v_trudah_otechestvennyh_psihologov/gl37_shtm (Accessed 4 June 2021) [in Russian]
4. Elnikova, G. and Aliyev, Sh. (2012) "The microenvironment factor in the life strategies of youth", *Science and Practice* [online]. Available at: <http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/pages/view/575> [in Russian]

5. Zlobina, O. (eds.) (2013) Social regulation of behavior in the context of social instability. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian]
6. Zubok, Y. and Chuprov, V. (2008) Social regulation in the context of uncertainty. Theoretical and practical aspects in the research of youth. Moscow: Academia [in Russian]
7. Osmachko, N. (2001) "Life strategies of personality in the system of the conceptual apparatus of the sociology of life". Vologda readings, 21. P. 22–24 [in Russian]
8. Sokuryanskaya, L. (2013) "New generation: hopes, goals, ideals. Twenty years later", Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society: collection papers 19. Pp. 448-459 [in Russian]
9. Sokuryanska, L. (eds.) (2000) Teenagers in the big city: factors and mechanisms of socialization: a collective monograph, Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian]
10. Shepelenko, I. (2006) "Life strategies of student youth in modern Ukrainian society". Ukrainian society 1(12). Pp. 60-64 [in Ukrainian] DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2006.01.060>
11. Sokuryanska, L. and Shchudlo, S. (2018). "Youth of the Ukrainian borderland in the transition to the knowledge society: values, educational plans, visions of life success". ROCZNIK LUBUSKI. Tom 44. Pp. 91-107.
12. Sokuryanska, L. and Shchudlo, S. (2017). "Teenagers in the border space: value orientations and life plans". Sociology: theory, methods, marketing. Vol. 4. pp. 53-67 [in Ukrainian]
13. Sokurianska, L. & Shchudlo, S. (2017) "School Youth of Ukrainian Boderland: Prospectsa and Risks of Realising Their Life Strategies", Visnyk V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods Vol. 38, pp. 35-40. Available at: <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/8579> [in Ukrainian]
14. Sokurianska, L. (2017) "Students and School Youth Value Orientations Dynamic in Ukraine: From Soviet to European Values", Visnyk V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods Vol. 37. pp. 213-221 [in Ukrainian]
15. Agamiryan, L., & Sokuryanska, L. (2016). "Practices of Leisure of Teenage Youth of Central and Eastern Europe's Borderlands as a Space of Their Value Preferences Realization". Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies, 2, 51-65 [online]. Available at: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/21550/1/Youth%20Yournal%206-2016-1_rull.pdf
16. Sokuryanska, L. (2015) "Value orientations teenage youth on the borderlands of the Central and Eastern Europe (based on the results of an international studies)". Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society. № 21. Pp. 251-258 [in Russian]
17. Sokurianska, L. (2014) "Value Preferences of Kharkiv Teenagers: the Dynamics and Actualization Features" Visnyk V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods" № 110. pp. 224-229. Available at: <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/13663> [in Ukrainian]
18. Schutz, A. (2004) Selected: A world glowing with meaning. Moscow: "Russian political encyclopedia" (ROSSPEN) [in Russian]
19. Kostyuchenko, L., Reznik, Y. (2003) Introduction into a theory of personality: a sociocultural approach: A Manual for Higher School. Moscow: Independent Institute of Civil Society [in Russian]

«СКАЗКА О РЫБАКЕ И РЫБКЕ», ИЛИ ФЕНОМЕНОЛОГИЯ МЕЧТ ПОДРОСТКОВОЙ МОЛОДЕЖИ

Александр Зубарев

Кандидат социологических наук, старший преподаватель кафедры социологии социологического факультета Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, площадь Свободы, 6, 61022, Украина,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0825-2360>, e-mail: alexandr.zubarev@karazin.ua.

Юлія Сорока

Доктор социологических наук, профессор кафедры социологии социологического факультета Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, площадь Свободы, 6, 61022, Украина,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4158-1636>, e-mail: yuliya.soroka@karazin.ua.

Елена Ситник

Студентка магистратуры социологического факультета Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, площадь Свободы, 6, 61022, Украина.

В статье анализируются мечты подростковой молодежи как социальный феномен. Подчеркивается, что актуальность исследования связана с переходностью, неустойчивостью социальной позиции подростков как социально-демографической группы, обуславливающей специфику их жизненных стратегий и проектов, которая, в том числе, проявляется в их мечтах. Отмечается, что теоретической базой публикации являются основополагающие концепции феноменологической методологии. Акцентируется та том, что феноменоло-

гическая социология реабилитирует мечту как предмет социологического исследования, рассматривая ее как одну из конечных сфер значений в пределах жизненного мира личности, которую можно отнести к мирам фантазии и воображения. Анализируется эмпирический материал осмысления мечты современных подростков, в частности результаты количественного социологического исследования, проведенного кафедрой социологии Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина среди подростковой молодежи Харькова и Харьковской области в 2013 году. Приводятся результаты контент-анализа ответов школьников на открытый вопрос о том, чтобы они захотели от золотой рыбки, если бы она согласилась выполнить три их желания. Подчеркивается, что полученные благодаря этому методу данные позволили выделить семь групп ответов школьников: «жизненные ориентиры», «жизненные стратегии», «значимые ресурсы», «отношения с другими», «сверхъестественное», «персональные желание», «комбинированные желания». Отмечается, что среди жизненных ориентиров у школьников на первом месте «здоровье», среди жизненных стратегий – «образование», а среди ресурсов – «деньги». Особое внимание уделяется группе желаний «сверхъестественное», наиболее ярко демонстрирующей сущность мечтания, которое хотя и оторвано от реальности жизни, однако выражает глубинные экзистенциальные желание подростков. Презентуются результаты исследования, свидетельствующие о важности роли родных и близких в жизненном мире подростков, которая не только значима, но и осознается ими. Подчеркивается, что полученные данные можно интерпретировать по-разному, в том числе как выражение жизненных ориентиров подростков, их жизненных стратегий, жизненных планов и представлений о будущем, то есть используя концепты, которые являются в большей степени традиционными для социологии. Отмечается необходимость дальнейших исследований в этой области.

Ключевые слова: *подростковая молодежь, жизненные стратегии, жизненные ориентиры, феноменология мечты, контент-анализ.*

«A TALE ABOUT A FISHERMAN AND A FISH”, OR PHENOMENOLOGY OF THE DREAMS OF TEENAGE YOUTH

Oleksandr Zubarev

PhD in sociology, Senior lecturer, Department of Sociology V.N. Karazin Kharkiv National University, 6 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine, alexandr.zubarev@karazin.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0825-2360>.

Iuliia Soroka

Doctor of Science (Sociology), Professor, Department of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svoboda Sq., Kharkiv 61022, Ukraine, e-mail: yuliya.soroka@karazin.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4158-1636>

Olena Sytnik

Master's student of the School of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svoboda Sq., Kharkiv 61022, Ukraine.

The article analyzes the dreams of teenage youth as a social phenomenon. It is emphasized that the relevance of the research is related to the transitivity, the instability of the social position of teenagers as a socio-demographic group, which determines the specifics of their life strategies and projects, which is expressed in their dreams. The theoretical basis of the research are the basic concepts of phenomenological methodology. It is noted that the theoretical basis of the publication is the fundamental concepts of phenomenological methodology. It is emphasized that phenomenological sociology rehabilitates the dream as a subject of sociological research, considering it as one of the finite province of meanings within the life world of the personality, which can be attributed to the worlds of fantasy and imagination. The empirical material of understanding the dreams of teenage youth is analyzed, in particular the results of a quantitative sociological study conducted by the Department of Sociology of V.N. Karazin Kharkiv National University among teenage youth in Kharkiv and Kharkiv region in 2013. The article presents the results of a content analysis of schoolchildren' answers to an open question about what they would want from a goldfish if it agreed to fulfill their three wishes. It is emphasized

that the data obtained thanks to this method made it possible to distinguish seven groups of schoolchildren' answers: "Life guidelines", "Life strategies", "Significant resources", "Relationships with others", "Supernatural", "Personal desires", "Combined desires". It is noted that among the life goals of schoolchildren in the first place "health", among life strategies – "education", and among resources – "money". The authors focuses on the group of desires "Supernatural", which most clearly demonstrate the essence of the dream, which, although detached from the reality of life, but expresses the deep existential desires of teenagers. The results of the research are presented, indicating the importance of the role of relatives and close peoples in the life world of teenage youth, which is not only significant but also recognized by them. It is emphasized that the obtained data can be interpreted in different ways, including as an expression of teenagers' life landmarks, their life strategies, life plans and/or ideas about the future, that is, using concepts that are more traditional for sociology. The need for further research in this area is noted.

Keywords: *phenomenology of dream, finite province of meanings, teenagers, life strategies, content analysis, life landmarks.*